

AANTEKENINGEN BIJ EEN NIEUWE VERTALING  
VAN SHAKESPEARE'S HAMLET.

Nederland heeft tot diep in de negentiende eeuw moeten wachten op een integrale vertaling van Shakespeare's werken, maar kreeg er toen meteen twee. Die van A.S.Kok verscheen tussen 1873 en 1880; Dr.L.A.J.Burgersdijk was in die periode al begonnen aan zijn vertaalwerk, maar had nog niets gepubliceerd. Dat gebeurde van 1886 tot 1888. Toen Burgersdijks werk verscheen was dat van Kok snel vergeten. Maar ook Burgersdijk had de tijdgeest tegen. Zijn nogal plechtstatig woordgebruik leek door de inmiddels in zwang gekomen taalkunst van de Tachtigers nog stijver dan het inderdaad was. Toch hield Burgersdijks werk stand, omdat het intelligent, betrouwbaar en beknopt was. Nog steeds fungeert het als toetssteen voor de Shakespeare-vertalers die na hem zijn gekomen.

Een toetssteen is geen onwrikbaar monument. Taal is levende materie.

Shakespeare's werk is in theaters en op de televisie te zien en het wordt gelezen. Het roept associaties op, het projecteert een wereld die wij kunnen begrijpen, of aanvoelen, of navoelen, kortom het 'heeft ons iets te zeggen'.

Vertalingen zijn, specifiek<sup>er</sup> dan hun origineel een historisch gegeven. Zij hangen nauw samen met het cultureel en literair klimaat waarin zij tot stand komen. De tijd heeft het origineel voorzien van een patina; de vertaler krabt het patina af en laat de krassen van zijn specifieke pen achter. Voor een helder zicht op het origineel moeten Shakespeare-vertalingen regelmatig ververst worden.

Burgersdijk vertaalde Shakespeare zonder verbinding met de toneelpraktijk. Er was geen roep vanuit de toneelmakers om eindelijk eens over een fatsoenlijke vertaling te kunnen beschikken. Integendeel, Burgersdijks vertaling diende mede om Shakespeare toegang tot het toneel te verschaffen. Wat een lot, om achter de schrijftafel zesendertig toneelstukken te vertalen, zonder de verwachting ze ook te horen klinken.

"Die Burgersdijksche beviel me niet. Waarom? Omdat, als je die zegt, je haast van|zelf in een dreun valt. Misschien lijkt u die van Van Looy wat moeilijk. Om te lezen wel, zo goed als de Engelsche, maar voor het toneel valt dat mee. Als je deze met begrip zegt, heb je van zelf de juiste accenten."

Dat zei Eduard Verkade in een interview in 1908. Verkade heeft een zwaar stempel gedrukt op de Shakespeare-receptie in Nederland, eerst door zijn voordrachten, later door zijn vaak herhaalde rol van Hamlet en zijn regies.

De vertalingen van Van Looy hadden volgens Verkade 'de stouw' van Shakespeare, dwz de stuwing. Zijn vertaling was visueel en ritmisch, maar ook persoonlijk; hij volgde Shakespeare nauwgezet waar het diens beelden betrof, maar schroomde niet zijn eigen woordkeus en zinsbouw in te voegen.

Een fragment uit de tekst van de Geest van Hamlets vader, eerst in Van Looy's vertaling, dan in die van Burgersdijk:

"Ja, dat ontuchtig, dat bloedschennend beest  
Wist door bekoring en door valsche gaven,-  
O, slecht vernuft en gaven die vermogen  
Zoo te verleiden! - voor zijn lust te winnen  
Mijn koningin, die mij zo deugdzaam scheen.  
O, Hamlet, wat afvalligheid was dat!  
Van mij, wiens liefde zoo hoogwaardig was  
En hand aan hand ging saâm met de gelofte,  
Die ik haar deed in huwlijk; af te dalen  
Tot zulk eenen, wiens aangeborenheên  
Zoo arrem bij de mijne!"

"Ja, dat bloedschennig, overspelig monster,  
Betoov'rend door vernuft en snoodheidsgaven, -  
O vloekb're geest en gaven, wier vermogen  
Zoo snood verleidt! - won voor zijn vuigen lust  
Mijn schijnbaar engelreine koningin.  
O Hamlet, zij viel af, en welk een afval!  
Van mij, die de echtheid van mijn liefde toonde,  
Want die ging hand in hand met de' eed, dien 'k haar

Aan 't outer zwoer; en toch, zij wierp zich weg  
 Aan een ellend'ling, die, bij mij geleken,  
 Natuurs verstootling was!"

Ritmisch en muzikaal is Van Looy hier zeker de baas. Wist aan het begin van de tweede regel helpt de ingewikkelde zin over de tussenzin heen en geeft 'stouw' naar de belangrijke regel: Mijn koningin... Ook durft hij het aan om een grammaticaal ~~en~~ incomplete zin te gebruiken -af te dalen...- terecht er van uitgaande dat het publiek de geest wel in zijn emotie kan volgen.

Na de tweede wereldoorlog vond Van Looy's vertaling geen waardering meer. De vertaling, veertig jaar oud, werd zinsverdraaiingen en woordkunst verweten. Hij had zijn tijd gehad; tenslotte was het inmiddels ook twee wereldoorlogen later.

Als een Shakespeare-vertaling lof krijgt toegezwaaid van critici gebeurt dat merkwaardig genoeg vaak in dezelfde bewoordingen. Aan de lof valt af te lezen welke eisen er aan een vertaling gesteld worden.

1908: ...verlevendigd door het kernachtige, stoere Nederlandsch van Van Looy;

...Zijn soepel vers, zijn kleurig woord, de aardige equivalenten die hij weet te vinden voor niet te vertalen woordspelingen, maken zijn werk frisch;

...Gespierde taal, doortrokken van den echten Shakespeare-schen geest.

1958: ...Het grote winstpunt is de vertaling van Bert Voeten. Het is een vertaling van een weldadige natuurlijkheid, die de diepzinnigheid uitdeelt in een taal die van deze tijd is...

...Alle stof van de tijd is weggeblazen... direct, raak, van elke retoriek ontdaan.

1984: ...getruigt Komrij opnieuw van de stilistische vindingrijkheid waarmee hij ook nu weer levend en tintelfris Nederlands heeft gemaakt van Shakespeare's gecompliceerde verzen.

...Felle verzen in een hedendaagse taal.

Een vertaling moet dus kernachtig zijn, direct, hedendaags en hij moet ons gemakkelijk toegang verschaffen tot Shakespeare's

gecompliceerde structuur; dat zijn althans de eisen die uit deze kritieken geformuleerd kunnen worden.

Dergelijke eisen worden eerder ingelost door ideosyncratische vertalers, waar ik Van Looy en Komrij toe reken, dan door een vertaler als Burgersdijk, voor wie op de allereerste plaats zoveel mogelijk de oorspronkelijke betekenis in zijn oorspronkelijke vorm gehandhaafd dient te blijven.

Het materiaal van Shakespeare is zo rijk en zo complex, dat niemand op het idee komt dat hij het niet zou begrijpen. Ieder begrijpt wat hij begrijpt en ziet dat voor de totale Shakespeare aan. Wel zijn er per stuk ongeveer een dozijn cruces, knelpunten die de tekstbezorgers sinds jaar en dag in beweging houden en ervoor zorgen dat de annotaties van elke editie uitgebreider zijn dan die van de vorige.

Toch zijn de cruces niet de voornaamste hinderpaal bij het begrijpen van Shakespeare, evenmin als het gemak waarmee hij zich (deels) laat interpreteren. Wat ons verhindert hem te begrijpen zijn de honderden woorden die de lezer volstrekt normaal en bekend voorkomen, maar door hem verkeerd begrepen worden, ofwel door veranderingen die de betekenis in de loop der tijd heeft ondergaan, ofwel omdat Shakespeare, als elke dichter, woorden gebruikt in een andere dan de normale betekenis.

Van vertalers mag worden verwacht dat zij zich van dit risico bewust zijn, en dat zij op de hoogte blijven van het steeds voortgaande onderzoek naar Shakespeare's semantiek, want er staat in principe zelden, wat er lijkt te staan.

Nu er in Nederland meer en meer recente vertalingen van Shakespeare-stukken beschikbaar komen dient zich een nieuwe vorm van tekstkritiek aan. Men kiest een Shakespeare-fragment, zet de beschikbare vertalingen naast elkaar en kent vervolgens pluimen en strafpunten toe. Verheugend, want het betekent dat er in Nederland een Shakespeare-cultuur aan het ontstaan is. Teleurstellend, want vaak is zo'n artikel minder een open discussie dan een veroordeling van een vertaler op onduidelijke gronden. De schrijver verzuimt aan te geven <sup>welke normen hij ten aanzien</sup> ~~wat hij van een vertaling verwacht~~ <sup>hanteert</sup>. Als hij zich daarbij aan verdachtmakingen waagt, wordt zijn goede trouw dubieus. Ik citeer F. Kellendonk in NRC-Handelsblad 11-1-85. 'Wanneer K. het Engels begrijpt vertaalt hij soms briljant, maar veel te vaak blijkt hij niet eens genoeg Engels te kennen

om te begrijpen wat Burgersdijk tot zijn oplossingen heeft bewogen.'

Komrij's Shakespearevertalingen -HAMLET is zijn zevende - zijn controversieel. Teruggrijpend op de criteria die hierboven ter sprake kwamen, betwijfel ik of hij daaraan voldoet. Of liever gezegd: hij voldoet eraan, maar even vaak voldoet hij er niet aan. Net als Shakespeare spant hij de grenzen van de taal tot het uiterste; Shakespeare kreeg het hele spectrum van menselijke uitdrukkingmogelijkheden binnen de perken van zijn rijmloze verzen, van de meest verhevenc tot de meest alledaagse en banale. Als Shakespeare een stoplaprijm inlast, is Komrij de eerste om er in het Nederlands een even laffe stoplap voor in de plaats te zetten: 'Want is de koning die komedie beu, / Dan is dat sneu maar niet heus, parbleu.' Woorden ontleend aan de rijke Vlaamse taal vinden in Komrij's Shakespeareteksten een plaats: Dat is geheel contrarie onze wens', of 'bepotelen'. Zelden gebruikte woorden als 'bietenbauw' of 'suave' zijn direct, noch hedendaags. En wat te denken van: 'Vergeef het, want je bent een gentleman.' Aanvechtbaar. Brutaal. Agressief. Nadrukkelijk niet ontworpen voor de eeuwigheid en in die zin zeer hedendaags. Komrij's vertalingen doorbreken de illusie dat Shakespeare's teksten onaantastbaar zijn, 'klassiek'. Ze schudden wakker en dat is goed, ook als het ontwaken soms pijnlijk is.

#### **Een ander licht op vertalen:**

Uit een brief van Boris Pasternak, Russisch dichter en Shakespearevertaler (HAMLET, 1953) aan Grigori Kosintsev, regisseur van de beroemde Russische HAMLET-film:

"Kap, kort in, knip en plak zoveel je wilt. Hoe meer tekst je eruit gooit hoe beter het is. Ik beschouw so wie so de helft van elk stuk, hoe geniaal, onsterfelijk of klassiek ook, als een omslachtig commentaar van de schrijver, om de acteurs de a<sup>c</sup>ktie die hij in zijn hoofd had zo duidelijk mogelijk te maken. Zodra de spelers de bedoeling doorhebben, kunnen en moeten ze de levendigste en diepst gravende teksten eruit gooien - om nog maar te zwijgen van vale en nietszeggende teksten - mits de acteurs het klaarspelen om een even getalenteerde versie van die teksten te spelen zonder de tekst. Kortom, gooi teksten van HAMLET

weg zonder enig schuldgevoel; het is je goed recht."

Tenslotte: Shakespeare is behalve toneelschrijver ook dichter. Gedichten laten zich zeer slecht vertalen door het letterlijk weergeven van de aanwezige beelden in een andere taal. Dat leidt tot een exact product van schriftgeleerden, maar niet tot een gedicht. En de beste vertaling van een gedicht is... een gedicht. De goede vertaler weet wanneer hij zijn criteria van letterlijkheid en nauwgezetheid terzijde moet schuiven om getrouw te blijven aan de geest, als ~~hij er met~~ trouw aan de letter geen gedicht oplevert.

Gerrit Komrij over het vertalen van een gedicht van Hölderlin:

"Ontleed niet, maar adem. Verklaar niet, maar bewaar het geheim. Wees niet trouw aan het gedicht, maar aan de poëzie. Mijd het geraamte, volg de harteklop. Knutsel niet, maak een gedicht. Poëzie is Eros, vertalen een paringssimulatie. Het vertalen van poëzie is dichten met een condoom om...Wees onbetrouwbaar. Onbetrouwbaar als de poëzie. Wees brutaal. Brutaal als de dichter. De eigen stem, hoe bescheiden ook, werkt sterker dan de meest grandioze weerkaatsing. Een dichter heeft meer aan een medezanger, al is het een koorknaap, dan aan een echoput, al is het van een dode vulkaan. Zing, en u zult de zangers eren."

(De muze in het kolenhok, 1983.)

jb.

### **Bij deze voorstelling.**

In het tekstboekje staat aangegeven waar de tekst in de voorstelling is bekort. De wens de tekst integraal te spelen hebben we op grond van de tijdsduur en het uithoudingsvermogen van het publiek voorlopig opgeschort. De kappen streven na: het stuk sneller in beweging te zetten (minder exposee) / niet uit te spreken wat door de <sup>c</sup>aktie evident is (Maar zie, de schone Ophelia) / humoristische scènes te bevrijden van (naar onze smaak) niet-humoristische teksten. Wij hopen hiermee de complexiteit van stuk en figuren onverkort te hebben gehandhaafd. jb.